

RECENSIONSESSÄ

Demokratins villkor – det öppna samhället och dess fiender

Poppers verk *The Open Society and Its Enemies* har debatterats ända från start (1945) utifrån diametrala tolkningar av hans politiska sympatier. Exempel på sentida debatt är ofta kopplade till George Soros' Popper-inspirerade *Open Society Foundation*. Soros kanske mest omtalade politiska insats är finansieringen av motståndet mot valet av Donald Trump som president. Detta faktum har tolkats som användandet av Popper för en vänsterinriktad politik. Det är en tolkning som återkommande legat i luften under olika perioder samtidigt som Popper oftare tolkats som företrädare för en borgerlig politik, och som en uttalad antikommunist. I det följande går jag inte in i den debatt jag här antyder om tolkningen av Poppers politiska färg, men det stämmer att hans marxistiska intresse och verksamhet successivt ledde honom till den roll han intar

idag som kritiker av tänkande och läror som dogmatiskt hävdar sina hypoteser och teorier som universellt giltiga. Men det är snarare Platon och Hegel, än Marx, som är föremål för hans kritik. Poppers intellektuella uppgift, så som den kommer till uttryck i boken, är att genom en historisk analys koppla samman antikens politiskt filosofiska tanke-system med det moderna samhället. Det öppna samhället, menar Popper, utsätts inte bara för dogmatiska och totalitära förklaringsanspråk i sociala sammanhang utan också i vetenskapliga. Det idag så omstridda sanningsbegreppet ges i boken en omfattande kommentar där uppnåendet av absoluta eller bestående sanningar inom forskning och vetenskap förkastas som idé och verklighet. Den princip för kunskaps-sökande som Popper formulerar för det öppna samhället – *falsifiering* – bär på det tvingande villkoret att inget kan bevisas men allt kan motbevisas. Inom det slutna samhället är det tvärtom. I det följande använder jag Poppers båda näraliggande begrepp ”det öppna samhället” och ”demokrati” parallellt med det av mig valda uttrycket ”den västerländska politiska

---

Popper, Karl (2017): *Det öppna samhället och dess fiender*. Umeå: Bokförlaget h:ström - Text & Kultur, 753 s. Originalalets titel: *The Open Society and Its Enemies* (1945).

kulturen”. Den formuleringen kan möjligen låta både imperialistisk och monoton, uttryckt i bestämd form singularis. Det har naturligtvis inte varit min avsikt. Uttrycket ”den västerländska politiska kulturen” avser att täcka ett antal innebörder i Poppers resonemang om det öppna samhällets och demokratins villkor – främst den epistemologiska grund varpå vetenskapen vilar och den kommunikativa grund varpå demokratin beror. Poppers resonemang om öppenhet och slutenhet ska, lika lite som mitt valda uttryck, inte uppfattas som entydiga beskrivningar ur empirisk synpunkt. Däremot menar jag att begreppen på en analytisk nivå ger en fungerande distinktion mellan öppenhet och slutenhet.¹

Popper idag

Sverige är ett i flera avseenden öppet samhälle som värnar enskildas och grupperas fri- och rättigheter också i en tid av global omställning, och en omfattande migration. Skiftet från en uttalad assimileringspolitik under första hälften av 1900-talet till en mångkulturell sådan under 1970-talet innebar att staten understödde rätten och möjligheterna för minoritetsgrupper att bevara språk, kulturer och gemenskaper. Som en konsekvens av den uttalade pluralism och rättighetsideologi som detta inne-

bar infördes hemspråksundervisning² samtidigt som man, som en förlängning av detta, diskuterade införandet av homogena finska klasser i grund- och gymnasieskola. Detta var vid en tidpunkt då finska var landets näst största språk – en situation vi idag kan se motsvarigheten till då arabiska är det näst största språket och där framväxten av muslimska friskolor står på den politiska agendan. Bakgrunden till inriktningen mot kulturell särbehandling ligger således i en omfattande invandring men också i rådande svensk grundlag. Regeringsformen 1974 ger på olika sätt stöd till de språkliga, religiösa och kulturella grupper som föredrar att behålla sina särdrag. Ytterst motiveras den rådande kulturella mångfalden av demokratins givna beståndsdel – pluralism. Utbildningens integrerande eller assimilerande funktion borde därmed hamna i politikens framkant. Och, normer och värderingar hos befolkningen jämförs numera mycket riktigt alltmer öppet, också i Sverige. Detta sker i en situation där religiös mångfald och kulturella skillnader blir alltmer framträdande. Återupplivandet av religion som politisk faktor³ medför en tendens till *dualism*, ytterst i form av kamp mellan företrädare för respektive mot den västerländska politiska kulturen,

---

1. Tack Elisabet Langmann och Åsgeir Tryggvason för värdefulla kommentarer på form och innehåll.

---

2. Enligt Grundskoleförordningen (2 kap. 9-14§§) har en elev rätt till undervisning i modersmål om en eller båda vårdnadshavare har annat språk än svenska som modersmål och om eleven har grundläggande kunskaper i språket.
3. Se till exempel Habermas (2010).

tolkad som liberal demokrati. Med stöd i den liberala demokratin och pluralism som politisk princip blir det möjligt att problematisera inte endast grundläggande frågor om mål och innehåll för utbildningen av medborgare utifrån olika krav på formella kunskaper. Eftersom utbildningen av medborgare ytterst avser en utbildning där olika kulturella dilemman är ofrånkomliga så hamnar snarare moraliska överväganden av normer och värden i centrum. Ett av utbildningens övergripande problem torde därmed vara balanserandet mellan den historiskt framväxta nationalstatens kulturella legitimitet visavi ett faktiskt rådande samhälle inom vilket skolan har att verka. Ett av flera tänkbara exempel på detta är då det i kommentarmaterialet till gymnasieskolans kursplaner sägs att ”*Kristendomen* och de *övriga världsreligionerna* skrivs isär för att betona att kristendomen har en särskild betydelse i en svensk kontext” och att ”[k]unskaper om samt förståelse för kristendomen och dess traditioner har särskild betydelse då denna tradition förvaltat den värdegrund som ligger till grund för det svenska samhället”.⁴ Utbildningen sker i en specifik politisk kontext där kamp och motstånd pågår visat genom ett annat exempel där föreningarna Human-Etisk Forbund och Islamisk Råd Norge genom FN drev en rättstvist mot staten (Thomas, 2015). Saken gällde den obligatoriska

religionsundervisningen som, genom att ha en för tydlig koppling till kristendom, visade sig vara i strid med FN:s konvention för mänskliga rättigheter (artikel 18, pkt 4). Exemplet visar att kampen sin mildare form innebär ett tänjande av gränsen för en pluralistiskt grundad tolerans av olikhet vilket ju tillhör demokratins väsen. Även demokratin måste kunna utsättas för kritik men där man ändå rimligen måste göras skillnad mellan en demokratisk och en totalitär kritik av demokratin (jfr Popper 2017, s 222). I en hårdare tolkning av den pågående kampen utmanas den politiska demokratin av totalitära, religiösa och politiska regimer och uttryckliga sympatier som förutsätter individens acceptans av dogma. Ett exempel på detta kan hämtas från Frankrike och innehållet i den så kallade Obin-rapporten.⁵ I rapporten (s 25) konstateras att elever i flera skolor säger nej till undervisning om Upplysningstiden; vägrar att läsa verk av Voltaire, Rousseau, Molière, Flaubert och så vidare; historieundervisningen underkänns som partisk; evolutionsläran förkastas under det att man kan konstatera direkt våldsamma inslag mellan elever och mellan elever och lärare beroende på kulturell identitet (religionstillhörighet). Motsättningar via religiösa kulturer konfronterar på så sätt direkt och indirekt den officiella läroplanen och utbildningen, och kan ses som en del av kampen mellan

---

4. Se ”Alla kommentarer” i <http://www.skolverket.se/laroplaner-amnen-och-kurser/gymnasieutbildning/gymnasieskola/rel?tos=gy&subjectCode=rel> [hämtad 2016-02-16].

---

5. Se ftp://trf.education.gouv.fr/pub/edutel/syst/igen/rapports/rapport_obin.pdf [hämtad 2016-02-16].

religion och sekulär politik, men ytterst också mellan religioner.⁶ Då regimer, sekulära eller religiösa, på så sätt hänfaller åt dogma ses individens identitet som hierarkiskt inordnad i ett stängt förhållande, inte bara till social mobilitet utan också till frihet ifråga om etiska och moraliska val. Krav på acceptans av dogma förutsätter inte omedelbart ett redan befintligt auktoritärt samhällsskick utan ges paradoxalt nog ett alltmer fritt spelrum genom det demokratiska samhällets pluralistiska karaktär. Med Poppers terminologi är det ett spelrum där det öppna och det slutna samhället konfronteras, och där också individens eget ansvar sätts på spel. Det slutna samhället bygger, med Poppers beskrivning, på en förhistorisk gemenskap där individen som begrepp och föreställning inte existerar. Medborgarna i ett slutet samhälle har sin givna plats fördefinierad och förväntas till skillnad från dem i ett öppet samhälle inte framträda som moraliska subjekt. Detta är, löst återgivet, några av Poppers teser till vilka jag ska återvända efter att först i all korthet återge en debatt om hur de moraliska och etiska värden som demokratin förutsätter alltmer befinner sig i ett skuggläge.

Sedan en tid pågår i tidskriften *Journal of Democracy*, liksom på en rad andra platser, en diskussion om den politiska, representativa demokratin förutsättningar för

överlevnad. Roberto Stefan Foas och Yascha Mounks (2016)⁷ artikel på temat ”The danger of deconsolidation – the democratic disconnect” utgör en betydelsefull utgångspunkt för den pågående debatten. Med data från studier presenterade i World Values Surveys under perioden 1995-2014 hävdar de att tilltron till demokrati som styrelseform är i starkt avtagande. Medborgarna i ett antal demokratier – i Nordamerika och i Västeuropa – har inte bara blivit mer kritiska till sina politiska ledare och företrädare. De har också blivit mer cyniskt inställda till demokratins värde som politiskt system; mindre hoppfulla om att kunna påverka den allmänna politiken; mer villiga att uttrycka stöd för auktoritära alternativ, etcetera. Författarna menar att krisen för demokratins legitimitet omfattar en mycket bredare uppsättning indikatorer än vad som tidigare antagits. Man hävdar att denna utveckling är markant och att den tagit form under kort tid, från mätningar år 2000 och framåt. Ett av villkoren för en stärkt, eller ”konsoliderad demokrati” (*democratic consolidation*), är att den överväldigande majoriteten av medborgare anser att demokrati är den bästa regeringsformen. Foas och Mounks artiklar visar alltså att detta i ett stort antal länder inte längre är fallet. Det är inte bara så att unga medborgare anser att det har mindre

---

6. För en mer utvecklad diskussion utifrån de exempel som ges här – se Ljunggren (2015), recension av Joppke (2015).

---

7. Se också on-line-diskussion om Foas och Mounks artikel (egentligen två artiklar 2016 och 2017) – <https://www.journalofdemocracy.org/online-exchange-“democratic-deconsolidation”> [hämtad 2018-05-04].

avgörande betydelse för dem att leva i en demokrati jämfört med äldre medborgares synpunkter, eller att tilltron till demokrati som politiskt system generellt sett har minskat över tid. Enligt författarna är det uppenbart också så att stödet för genuint auktoritära alternativ till den liberala demokratin ökat påtagligt. De pekar bland annat på en omfattande acceptans av starka ledare som inte givet behöver ha stöd i formella val (en av World Values Surveys frågor). Som en konsekvens av detta, menar de, har också andelen populistiska och auktoritära rörelser stadigt ökat över tid. En avgörande fråga i sammanhanget är vilken betydelse man kan tillskriva traditionella demokrativärden som utbildning, upplysning, bildning och kunskap. Svaret på den frågan avgörs inte minst av vilka intellektuella traditioner som ges utrymme i vetenskapligt och vardagligt tänkande och vilken relation de har till dogmatiska och totalitära anspråk på universella sanningar och teorier om individ och samhälle.

Poppers syn på kunskap, individ och samhälle

Karl Poppers (1902-1994) *Det öppna samhället och dess fiender* utgör en omfattande kritik av de totalitära ideologiernas intellektuella ursprung. Originaltexten *The Open Society and Its Enemies* skrevs under perioden 1938 och fram till att den publicerades 1945. Den första svenska utgåvan publicerades i början av 1980-talet. Den omfattande boken (753 s) finns nu i en reviderad nyutgåva (2017) från Bokförlaget h:ström

– Text & Kultur, i översättning av Andrew Casson och Bo Ekström, och med förord av Håkan Holmberg.

Vid läsning av boken slås jag av hur Popper i likhet med Hannah Arendt (1906-1975) förmår koppla samman antikens politiskt filosofiska tankesystem med det moderna samhället. Poppers uppdrag är att visa på, och varna för, de intellektuella svagheter som kan kännas igen också idag medan Arendts uppdrag snarare är att visa på de intellektuella styrkor som kan hämtas ur historien. Skillnaden mellan verken är därför avsevärt större än likheterna, och Arendts (1958) *Människans villkor* fungerar som ett givande komplement till Poppers syn på kunskap, individ och samhälle. Båda verken bygger på mänskliga fenomen som individens ansvar och tänkande satt mot en tydlig historisk relief. Arendts betoning av relationen mellan kunskap och mening som grund för den ”sanning” individen är benägen att omfatta handlar för Popper om hur kunskap är relaterad till en (successivt vederlagd) ”objektiv sanning”. Hans resonemang hamnar därmed i en avsaknad av meningsbegreppet och en kritik av induktiva strategier för vetande. Men objektiv sanning ska trots detta hos Popper inte förstås som motsats till det subjektiva vetandet. Inte heller ska det tolkas i en traditionell scientistisk mening, utan snarare som uttryck för subjektets strävan att nå kunskap genom en ständig revidering där alla inslag av dogmatism och totalitära eller teleologiska anspråk, liksom utopiska föresatser, undviks. En kritiker skulle här kunna antyda en tolkning av Poppers verk som en sorts evolutionsteori som alla andra

kunskapsanspråk kan reduceras till där naturvetenskapen och dess mätbarhetsmetoder utgör den enda legitima kunskapsformen. Men detta är inte på något sätt en nödvändig konsekvens av Poppers världsbild även om en tendens till metodologisk dogmatism finns där. Konsekvensen utgörs snarare av ett hävdande av en specifik rationalitet där epistemologi och politik sammanförs.

Man kan sammanfatta Poppers omfattande resonemang om det öppna samhället och dess fiender i två avgörande problem för det demokratiska samhället. Det ena, och kanske mest allmänt kända avser ett epistemologiskt problem – bristen på den särskilda kunskapssyn som Popper så starkt förordar, nämligen att vetenskap inte främst handlar om att bevisa att något är rätt eller sant. Vetenskap och forskning handlar snarare om att vederlägga resultat och påstådda sanningar genom *motbevis* – den princip för kunskapssökande som Popper benämner *falsifiering*. Det tvingande villkor man har att ta hänsyn till är att inget kan bevisas men allt kan motbevisas. Alla de försök som sker idag att tämja den strida ström av tvivelaktig information som strömmar genom individ och samhälle verkar bygga på det gemensamma misstaget att tro på möjligheten att nå en sanning om tillvaron som är oomstridd. Med Popper kan man säga att snarare än att fixera fakta eller formulera sanningar innebär vetenskap och forskning att steg för steg försöka ha lite mindre fel i det man hävdar, utan att någonsin nå någon absolut sanning. Så kallad falsifiering ges på så sätt en påtaglig intersubjektiv karaktär som kan överföras till

ett politiskt plan, uttryckt som ett kommunikativt ideal för det öppna samhället. Som kontrast till detta ideal pekar Popper på företrädare för ett tänkande som är fast i ideologiska föreställningar och intressen och som skulle kunna ses som icke-kommunikativa, nämligen Platon (428-348 f Kr), Hegel (1770-1831) och Marx (1818-1883). Dessa har, menar han, historiskt sett dominerat vetenskapen genom att förespegla möjligheten att fixera och förutsäga verkligheten och historien på ett sätt där inget längre finns att motbevisa. Detta är sinnebilderna av det slutna samhället sett ur en epistemologisk dimension. Poppers andra problem är att det slutna samhället är ett samhälle som inte bara i vetenskapliga sammanhang utgår från en gång för alla etablerade, icke ifrågasättbara sanningar som en dogmatisk start- och slutpunkt. Det är ett samhälle som kan karakteriseras som dogmatiskt också ur social, politisk och kulturell synpunkt där *dogma* med en målande definition hämtad från *the Cambridge English Dictionary* innebär ”a fixed, especially religious, belief or set of beliefs that people are expected to accept without any doubts”. Dogma sammanfattar på så sätt fastlagda, orubbliga regler för samhället, vetenskapen och det sociala livet. Poppers kritikpoäng innebär att dessa regler utgör grunden för det slutna samhället och att de står i direkt relation till förbjudna, tabubelagda handlingar. Dessa regler och tabun innebär i sin tur att individen fräntas möjligheten till moraliska överväganden. Ett sammanfattande drag i boken är således författarens starka övertygelse om att demokratin och det öppna samhället hotas

på grund av att vetenskap styrs av ideologiska intressen och att det öppna samhället utsätts för dogmatiska och totalitära förklaringsanspråk i vetenskapliga men också i sociala sammanhang.

Boken skrivs i en omedelbar anslutning till andra världskriget och därmed i en kontext där individ och samhälle på ett påtagligt sätt ställs inför nya krav på social sammanhållning och på varje individs intellektuella ansträngning att kunna undvika dogmer och ideologiska fastlåsningar. Det är krav som givet dagens socio-politiska verklighet fortfarande kan ses som avgörande, och som motiverar bokens plats i läsrummet 2018, det vill säga sjuttio år efter det att Popper formulerade de första raderna för att beskriva skillnaden mellan det öppna och det slutna samhället. Det är en skillnad som jag menar kan sammanfattas som en skillnad mellan företrädare för respektive mot den västerländska politiska kultur som har sin grund i en liberal demokrati.

Historicism och essentialism

Poppers verk bygger mot bakgrund av kravet på objektiv sanning, på en ingående kritisk analys av den västerländska samhällsfilosofins och teorins nämnda portalfigurer – Platon, Hegel och Marx – som han menar representerar ett hot mot idén om en objektiv sanning. Popper syftar då särskilt på hur individen fråntas ansvar för sina egna handlingar, tänkandet inbegripet. Kritiken av Hegel och Marx, eller snarare en specifik form av marxism, handlar i första hand

om historiesyn, historicismen, och vilka konsekvenser den haft inte bara för uppfattningen om individ och samhälle utan också för den konkreta politikens innehåll, och för demokratins villkor. Popper tillskriver dock Marx själv en annan karakteristik – ”Det som Marx kritik och min kritik har gemensamt är att båda ställer krav på större realism” (s 195).

Resonemangen om det öppna samhället kvalificeras steg för steg i bokens första del genom en kritik av Platons föreställning om objektiv sanning (i scientistisk mening) och om människans och statens natur och hans direkt antidemokratiska idéer. Enligt Popper är det som gör Platon till en fiende till det öppna samhället hans ”holism” där idén om statens ideala tillstånd är en totalitär vision om ett utopiskt samhälle. Och, vad som ytterligare gör honom till en antidemokrat är idén om individens omutligt givna, klassmässiga inplacering i samhället och den föreskrivna roll medborgarna ges som kugge i ett elitistiskt styrt samhälle. Popper formulerar sin teorikritik på ett generellt plan men samtidigt utifrån den historiska situation där marxismen ger kraft och näring till uppfattningar och teorier om individ och samhälle. Han utgår från två centrala begrepp – det tidigare nämnda *historicism*, där samhällets historiska utveckling antas ge lagbundna svar om framtiden, och *essentialism*. I marxismens fall handlar historicismen om hur det Marx benämner som samhällsliga produktionsförhållanden skapar specifika klassintressen som i sin tur leder fram till en given (nödvändig) historisk situation. En kritik av marxismens ensidiga betoning av

klasskamp och ekonomisk determinism har fått ledande postmarxister som Chantal Mouffe och Ernesto Laclau (1985/2001) att omformulera marxismen, bland annat i syfte att återerövra individbegreppet från den politiska högern och att kunna utgå från pluralism som ett politiskt tillstånd med (radikal) demokrati som mål. I Poppers kritik handlar essentialism (som hos Platon) om att verkligheten består av en innersta kärna av egenskaper som (som hos Hegel och Marx) avgör händelser och utfall i historien. Den historiedeterminism som finns inbyggd inte bara i det marxistiska tänkandet ser Popper som ett hot inte bara mot politisk frihet utan också mot vetenskap som instrument för problemlösning och därmed ytterst mot det öppna samhället. I sin historiska exposé över denna typ av hot går Popper vägen över det förmoderna samhällets rådande princip för social sammanhållning och kulturell enhet – tribalism.

Tribalism förr och nu

Poppers historiska beskrivning av det öppna samhällets fiender är djupare och vidare än förekomsten och benämningen av historicism vilket han visar då han utgår från en analys av stammen, stamsamhället och *tribalism* som fenomen, det vill säga gynnet av medlemmar i den egna stammen underbyggd av en omutlig lojalitet. Popper menar att stamsamhällen (här: invånarna i det tidiga Grekiska samhället, polynesier, maorier, med flera) utmärks av vissa gemensamma drag vilka man

måste anse fortfarande existerar i det moderna samhället – ”[...] deras magiska eller irrationella inställning till samhällslivets seder, och dessa seders motsvarande rigiditet” och att ”[d]et finns få problem i ett sådant liv och ingenting som egentligen motsvarar moraliska problem” (s 204-205). Och, det är just det senare, *avsaknaden av moraliska problem*, som skiljer det slutna samhället från det öppna. Individens och samhällets konfronterande med moraliska problem är ett kännetecken i den västerländska politiska kulturen och ett utmärkande drag i läroplanen för utbildningen av medborgare. Popper beskriver (s 231ff) Platons klagan över det slutna samhällets sammanbrott på ett sätt som vad värre är innebär att den västerländska civilisationen ännu inte frigjort sig från tribalismens kännetecken. Idag utgörs motsvarigheten till den historiska tribalismens konkreta hot tydligast genom förekomsten av religiös fundamentalism men också genom förekomsten av högerextrema rörelser med fascistiska program som utgångspunkt, och av motsvarande aktivistisk vänsterextremism. I samtliga fall förefaller det vara institutionellt grundade seder och bruk som styr ett kollektivt handlande snarare än ett handlande styrt av varje individs överläggning med sig själv. Hoten mot det öppna samhället utgörs från samtliga sådana sammanhang av mer eller mindre direkta avsikter att nedmontera den västerländska politiska kulturen vilken förutsätter pluralism. Popper tillskriver såväl Platons som Hegels lärar sådana konsekvenser, och för den senare viker han ett kapitel under rubriken

”Hegel och det nya stamtänkandet” där han kritiserar den hegelianska etiken med dominans och underkastelse som utmärkande, sammanfattande drag. Han hävdar Hegels läror som ”[den felande länken] mellan Platon och den moderna varianten av totalitarismen”, bland annat genom hänvisningar till Hegels uppdrag att skapa en passande ideologi för den preussiska staten. Hans uppdrag är därmed snarare att bekämpa än att förklara hegelianismen och dyrkandet av statens överhöghet. Och Poppers uppdrag i stort är, som antytts så här långt, att sätta samhället före staten och att begrunda individens eget ansvar. Delar av dessa ambitioner kan självfallet återfinnas i flera politiska filosofier och dess företrädare om än med olika avvikelser. Jag ska här peka särskilt på en koppling – amerikansk pragmatism.

Popper och amerikansk pragmatism

En av Poppers centrala teser om det öppna samhället är att det är genom att ”fria individer” ges möjlighet att delta i skapandet och reformerandet av institutioner i vid mening som en västerländsk politisk kultur kan överleva. Det speciella inslaget i hans försvar av den sorts reformistiska demokrati han företräder är hans kritiska metod för att närma sig en ”objektivt sann” kunskap överförd till det politiska. Hans återkommande argument är att ett öppet samhälle med fria institutioner med inbyggda möjligheter till kritik, snarare än ett utopiskt satt program, gör det möjligt att förändra samhället. Denna

inställning har i sin förlängning, menar Popper, en motsvarighet i en etisk princip som säger att lindring av lidande (det stegvisa förbättrandet) har högre prioritet än främjandet av lycka (den utopiska föresatsen) och strävan efter det perfekta samhället. Det öppna samhället kan på så sätt i sin ideala form beskrivas som det felbara, prövande och ständigt kommunicerande, icke-dogmatiska samhället. Sett ur Poppers perspektiv finns det inga slutliga sanningar utan endast tillfälliga övertygelser om verklighetens (naturens och samhällets) beskaffenhet. Just för att kunskap och vetenskap har produceras i ett socialt sammanhang så måste de genomgå en ständig revidering och prövning. Man slås onekligen av vissa likheter med amerikansk pragmatism, Peirce’s fallibilism framförallt men också Deweys demokrati-teori, vilket påvisats i flera andra sammanhang.⁸ Poppers betoning av politikens uppgift att lösa samhälls-problem; att bevara och utveckla de institutionella inrättningarna; att garantera individens frihet liknar i hög grad den politiska filosofi som kännetecknar Deweys pragmatism. Den grundläggande idé som rymms i Deweys (1927/1991) framställning av ”the public and its problems”, och som rymms i sentensen om att ”the public has to define itself” är uttryck för det öppna samhällets inbyggda princip om det fria ordet och ett medborgerligt engagemang som förutsätter en öppen kommunikation

---

8. Se till exempel Phillips (2016) där Poppers och Deweys pragmatism diskuteras.

och åsiktsbrytning. Och, Poppers betoning av politikens uppgift att minska lidandet i samhället snarare än att föreskriva den rätta och riktiga levnadsformen för uppnåendet av lycka, och betonandet av hur fria individer respekterar, handlar och genom falsifieringskravet utmanar och påverkar varandra påminner om Richard Rortys (1931-2007) Dewey-inspirerade pragmatism. Poppers perspektiv på det öppna samhället handlar om ett avlägsnande av essentialism – idén om redan befintliga, permanenta sanningar om det goda och det rätta, både på individ och på samhällsnivå. Det handlar också om att undvika historicism – den totalitära ideologins fallgrop som består i att på förhand bestämma riktning och innehåll för det evigt sanna vare sig det handlar om den sanna kunskapen eller det sanna jaget. Rortys perspektiv på ett öppet samhälle har som motsvarighet till Poppers kritik av essentialism en princip som går ut på ett kontextbaserat rättfärdigande istället för objektiv sanning, exempelvis så som han uttrycker det i uppsatsen *Solidarity or objectivity* (Rorty 1991) där historiskt kontingenta, tillfälliga kontexter avgör vad som är användbart och vad som är giltigt för en särskild kulturell grupp. Ur vissa aspekter kan man lika gärna eller kanske hellre läsa Rortys motsvarande uppgörelse med platonsk essentialism (Rorty 1979) med tanke på hans i jämförelse med Popper mer utvecklade kritik av sanningsbegreppet och fundamentalism (Rorty 1991, 1998) liksom hans kritik av dogmatiskt formulerade truismen om sanning och därur följande föreställningar om godhet och det goda (Rorty 1989).

Popper och Rorty förefaller eniga om att det som räknas som kunskap, sant eller falskt, moraliskt eller omoraliskt är kontextberoende eftersom det inte existerar några epistemiska kriterier oberoende av kontext.

Samtidigt som Popper till skillnad från Dewey och Rorty framhåller deduktion före induktion som vetenskaplig, metodologisk princip, och fallibilism (pragmatismens motsvarighet till falsifiering) snarare än det kontingenta som villkor, så är den grundläggande pragmatiska attityden lika i det att deras politiska filosofi avser det som Justin Cruickshank (2015) i en jämförelse benämner ”the dialogic problem-solving community”. Poppers omformulering av demokratins innebörd och revideringen av kunskapsbegreppet ger intryck av att inte vara lika integrerat som hos Dewey. Raymond Boisvert menar att Deweys omformulering av demokratins innebörd och revidering av kunskapsbegreppet överskrider Poppers ambition att formulera det öppna samhället. Deweys dubbla ambition, menar Boisvert, är analoga i den meningen att det ena stöder det andra inom ramen för moderniteten. Popper däremot försöker separera den moderna epistemologin från den politiska teorin (Boisvert 1998, s 52). Jag har i denna essä försökt göra tydligt hur Popper ändå har som ambition att hålla dem samman. Men den kritik jag som följare av Dewey och Rorty anser nödvändig att ge till Poppers framställning av vetenskapens roll är att den, framförallt med hänvisning till Rorty, är överbetonad då den sätts i relation till hans (Poppers) demokratiteori. Och det finns flera skäl att intressera sig för pragmatismens

fördelar i Poppers projekt. Rorty (1999, s 31) understöder Poppers kritik av metodologisk essentialism och fallibilism samtidigt som han tar avstånd från hans dualism där han skiljer på vetenskaplig och vardaglig kunskap, och på eliten och medborgaren i gemen. Vidare företräder Popper som sagt epistemologiska utgångspunkter i sitt försvar av demokratin medan Rortys pragmatism snarare representerar en anti-epistemologiskt inriktad kritik. Inte desto mindre har Popper en poäng i kopplingen mellan epistemologi och politik. Hans krav på vetenskapens roll att falsifiera snarare än verifiera kunskap innebär att politiken och det demokratiska systemet underställs en liknande form av prövning, eftersom demokrati inte är något historiskt absolut utan snarare något som existerar med olika innebörd genom historien. Han godkänner därmed inte automatiskt att demokrati skulle vara synonymt med folkstyre vilket han visar i en ingående analys av hur och varför det militaristiskt styrda Sparta kunde besegra det demokratiinriktade Aten under det Peloponnesiska kriget (431-421 och 419-403 f Kr) och därmed också kunde bevara vissa drag i den grekiska tribalism som representerar det slutna samhället. Poppers poäng är att hävda hur denna politiska situation riskerar att upprepa sig i historien.

Demokratins villkor

Det finns idag påtagliga erfarenheter av att den västerländska demokratin inte kunnat tillhandahålla vare sig tillräcklig social säkerhet eller

politisk tilltro hos medborgarna. Utvecklingen mot jämlikhet har antingen upphört eller gått i motsatt riktning, och demokratins basala institutioner är idag utmanade av såväl populistiska som direkt motverkande, demokratifientliga krafter. Frågan förefaller inte längre vara på vilket sätt de demokratiska institutionerna kan vara verksamma för att uppnå stegvisa förbättringar, utan snarare hur de ska kunna överleva som delar i ett politiskt system. Det räcker som svar föga att på ett allmänt plan retoriskt hävda utbildningens och bildningens roll eller upplysningens tro på människans förnuft och hennes förmåga att tänka och känna. Den som försöker återuppliva Poppers politiska idéer måste kunna visa att de fortfarande gäller i den tid som med visst fog kan benämnas som post-demokratisk. Och visst är det möjligt att visa hur Poppers omsorg om individens möjlighet till kritiskt förhållningssätt till ideologi och dogmer förvisso inte är en garanti men väl en förutsättning för det demokratiska samhällets livsform. Svaren på vem som ska styra – Platons, de kloka medborgarna eller Marx' arbetarklass – bär för Popper båda på det avgörande felaktiga antagandet att några specifika företrädare, individer, filosofer eller teorier, utgör källan till sanning, och att man kan starta där i sin problematisering. Men som så ofta upprepats också av företrädare för den amerikanska pragmatismen måste problematiseringen snarare ta sin början i ett specifikt problem. Sverige och omvärlden är idag inte sällan en mix av både öppenhet och slutenhet. Det öppna samhället definierat som en kultur som starkt värnar just

öppenhet men också självkritik står mot ett slutet samhälle definierat som en kultur som är i avsaknad av detta, och som därmed aldrig ställs inför några moraliska val eller problem. Poppers bok ger, oavsett om den i första hand läses som en opposition mot totalitära regimer eller som ett försvar av den västerländska demokratin, en förståelsegrund för den debatt om demokratis överlevnad som förs idag. Poppers indirekta uppmaning är alltså att man ska hålla fast vid sina övertygelser (relativa sanningar) trots att man vet att de saknar universell giltighet sett till tid och rum och att de en vacker dag kommer att motbevisas. Boken, eller snarare verket, om det öppna samhället och dess fiender ger tillfälle att ta del av en djupgående framställning om den politiska demokratis historiska framväxt. Som läsare fascinerar jag av författarens förmåga att föra resonemang där han samtidigt som han kritiskt granskar andras utgångspunkter också på ett högst trovärdigt sätt tillskriver dem fördelar – ett i sig illustrativt exempel på individens handlande i det öppna samhället. Just den egenskapen hos Popper kom i skymundan, också i min egen läsning, då boken cirkulerade inom universitetsakademien under 1980-talet. Popper tolkades då ensidigt politiskt som företrädare för en politik som inte var i linje med arvet från 1960- och 70-talens mer revolutionära anda. Idag måste man rimligen tolka Popper som kritiker av det tänkande och de läror som dogmatiskt hävdar sina hypoteser och teorier som universellt giltiga oavsett läger. Han fyller därmed fortfarande en angelägen intellektuell uppgift

för alla som vill se ett fortsatt öppet samhälle.

Carsten Ljunggren

Referenser

- Arendt, Hannah (1958/1988): *Människans villkor*. Göteborg: Daidalos.
- Boisvert, Raymond, D. (1998): *John Dewey. Rethinking Our Time*. Albany: State University of New York Press.
- Cruickshank, Justin (2015): Anti-authority: Comparing Popper and Rorty on the dialogic development of beliefs and practices. *Social Epistemology – A Journal of Knowledge, Culture and Policy* 29(1), 73-94.
- Dewey, John (1927/1991): *The Public and Its Problems*. Aten: Swallow Press, Ohio University Press.
- Foa, Roberto Stefan & Mounk, Yascha (2016): The danger of deconsolidation - The democratic disconnect, *Journal of Democracy* 27(3), 4-17.
- Habermas, Jürgen (2010): *An Awareness of What is Missing – Faith and Reason in a Post-Secular Age*. Cambridge & Malden: Polity Press.
- Joppke, Christian (2015): *Den sekulära staten under belägring – Religion och politik i Europa och USA*. Göteborg: Daidalos.

- Laclau, Ernesto & Mouffe, Cahantal (1985/2001): *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London & New York: Verso.
- Ljunggren, Carsten (2015): ”Recensionsessä – Politiserad religion och utbildning i den sekulära staten”. *Utbildning & Demokrati – tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* 24(3), 137–143.
- Phillips, Denis C. (2016): *A Companion to Dewey's Democracy and Education*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Popper, Karl (2017): *Det öppna samhället och dess fiender*. Umeå: Bokförlaget h:ström – Text & Kultur.
- Rorty, Richard (1979): *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.
- Rorty, Richard (1989): *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rorty, Richard (1991): ”Solidarity or objectivity”, I densamme, red: *Objectivity, Relativism and Truth – Philosophical Papers. Volume one*, s 21-34. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Rorty, Richard (1998): *Truth and Progress: Philosophical Papers, III*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rorty, Richard (1999): *Philosophy and Social Hope*. London: Penguin.
- SFS 1974:52, Kungörelse (1974:152): *Om beslutad ny regeringsform*. Ändrad och omtryckt i SFS 2014:1385.
- Thomas, Paul (2015): Managing religion in a global world: The United Nation's ruling against Norwegian religious education. *Politics, Religion & Ideology* 16(2-3), 201-217.

Elektroniska källor

- <http://www.skolverket.se/laroplaner-amnen-och-kurser/gymnasieutbildning/gymnasieskola/rel?tos=gy&subjectCode=rel> [hämtad 2016-02-16].
- ftp://trf.education.gouv.fr/pub/edutel/syst/igen/rapports/rapport_obin.pdf [hämtad 2016-02-16].
- <https://www.journalofdemocracy.org/online-exchange-democratic-deconsolidation> [hämtad 2018-05-04].

Carsten Ljunggren är professor emeritus vid Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet 701 82 Örebro. E-post: carsten.ljunggren@oru.se

